

Анотації

В статті **М.Новосад** «Релігійна свідомість в контексті українських народних традицій» зазначається, що саме через буденну релігійну свідомість фігурують в українця його уявлення, стереотипи, настрої, звичаї та традиції, що пов'язані з вірою в надприродне. Процес актуалізації релігійної свідомості в сучасному українському суспільстві полягає у відновленні системи цінностей християнських традицій, зокрема елементів народних вірувань.

В статті **М.Новосад** «Религиозное сознание в контексте украинских народных традиций» показано, как именно через обыденное религиозное сознание фигурируют в украинца его представления, стереотипы, настроения, обычаи и традиции, имеющие связь в верой в сверхъестественное. Процесс актуализации религиозного сознания в современном украинском обществе состоит в возрождении христианских традиций, в частности элементов народных верований.

О. Рудакевич (Тернопіль)

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У МЕНТАЛЬНО ЗОРІНТОВАНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Українська національна педагогіка завжди базувалася на органічному поєднанні національного та християнського ідеалів. Християнська гуманність була нормою як міжособистісного, міжетнічного, так і повсякденного суспільного буття нашого народу. Сучасний український соціум потребує духовного оздоровлення, що вочевидь, на думку автора, можливо лише у взаємодії чотирьох засадничих чинників: держави, Церкви, системи освіти і родини. Особливості української духовності та ментальної характеристики були об'єктом досліджень М.Костомарова, В.Антоновича, П.Куліша, Т.Шевченка, М.Грушевського, І.Франка, В.Липинського, О.Кульчицького, Г.Ващенко, А.Річинського та В.Яніва. Сьогодні слушно згадати слова видатного українського педагога Г.Ващенко, котрий наполягав передусім на реалізації принципу виховного навчання, яке має йти під гаслом «служби Богові та Батьківщині», а відтак потрібно забезпечити у теперішньому титульній нації єдність національного та християнського ідеалів [Ващенко П. Загальні принципи навчання. У 4-х част. – Мюнхен.: Б.в., 1948. – 4.1. – 285 с.]. Гірким пророцтвом звучить вислів українського просвітника А. Річинського: «Наслідком духовної втоми є те, що життя народу стає надто матеріалістичним. Із занепадом національних святинь і об'єднуючої ідеології кожний дбає вже лише про приватний інтерес, про забезпечення матеріального добробуту, відчуваючи себе уже безсилим мріяти про вищі ідеали нації» [Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2002]. Саме релігійний світогляд

дає віруючій особистості певну суму цінностей, за допомогою яких вона вирішує питання сенсу свого існування, ставлення до світу, до держави, у якій проживає.

Релігійна духовність, яка притаманна лише людині, виявляється як ознака багатого внутрішнього світу, її талантів та інтелектуальних запитів. Тому і виховання духовної культури, яка б опиралася на національні традиції, має зберегти систему цінностей і норм, моральних ідеалів та категорій, які відтак потрібні як світоглядні та гуманні орієнтири сучасному українському суспільству. «В духовності українця наявні всі риси кризи; ...істотно на характер релігійної духовності впливають загальні зміни в економічних способах життя соціуму. Наступ ринку, часто в нецивілізованих, диких, спотворених формах, призводить до певної трансформації усталених елементів духовності» [Колодний А. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005]. Відродження духовності і розвиток національної свідомості через повернення до Бога - це можливість, а тепер уже й необхідність, оздоровлення нації та запорука зміцнення державності, адже «...народ, який як кожний раб проміняв свої духовні цінності на матеріальні вигоди, залишені йому народом-гнобителем, це вже мертвий народ...» [Колодний А. Національна церква як вияв національної ідентичності. // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми. – Науковий щорічник. За ред. А. Колодного та М. Бабія. – К., 2002. – С. 21-26].

Поняття «віри» завжди було центральним в українській педагогіці. Традиції формування ідеалу громадян, того найкращого, що створив народ у розумінні властивостей людської богоподібної сутності та її призначення, що витримало випробування часом, найбільше відповідає психіці, а точніше - ментальності та психокulturі народу та його історичному призначенню [Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, 1993]. Все це закономірно знайшло відображення в народній творчості, у житті та працях митців, поетів, філософів, письменників, релігійних і політичних діячів, які стали духовними та ідейними проповідниками українства. «Блискучим прецедентом утвердження Євангелія в національну культуру та водночас виявом самодостатності й оригінальності Української Церкви стало Київське християнство» [Релігія і нація в суспільному житті України й світу. Колект. монографія за ред. Л.Филипович. – К., 2006]. Базуючись на засадах антропоцентризму та персоналізму, згідно з якими людина є цілісною постаттю, наділеною свободою волі, обстоювалася позиція щодо визнання рівноцінності та рівноправності народів; поряд з відданістю вірі також розмежуванню підлягали функції держави і Церкви. Основними елементами виховання були патріотизм, відсутність шовінізму та агресивності, повага до закону і традицій. Усе це знайшло своє оформлення у «Руській Правді» Ярослава Мудрого, «Слові про Закон і Благодать» митрополита Іларіона, «Поученні к Братії» Луки Жидяти, «Повчанні дітям» Володимира Мономаха, що висвітлювали органічний зв'язок Євангелія з найкращими народними традиціями, конкретизували смислове поле

адекватного розумінням християнського виховного ідеалу [Колодний А. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005].

Про високий рівень освіти в Княжі часи промовисто говорить такий факт: діти Ярослава Мудрого володіли кількома мовами, були обізнані з латиномовними та греко-мовними перекладами творів античної і християнської філософії (натомість у цей час монархи Західної Європи не завжди були письменними). Визначна роль у розвитку освіти належала церковним братствам, українському козацтву, навчальним закладам, передусім Києво-Могилянській та Острозькій академіям. Достатньо відомими не лише в Європі, а тепер уже й в Україні, є висловлювання сирійського мандрівника і письменника, який у XVII столітті відвідав наш край. «Ми помітили у цьому благословенному народові, - відзначив він, - набожність, богобоязливість і благочестя, що дивували розум... А також ще одну прекрасну рису: всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи; крім того, священники навчають сиріт, не залишають їх тинятися невігласами по вулицях...» [9]. Така оцінка інтелектуального рівня є ваговою підставою для національної гордості нашого народу. І ще один цікавий факт: гетьман Богдан Хмельницький знав сім мов, а російський цар Олексій Михайлович взагалі був неписьменний. Також неможливо забувати, що українці дали світові Станіслава Оріховського, Юрія Дрогобича, Григорія Сковороду, Максима Березовського, Артема Веделя, творчість яких знають не лише слов'янські народи, а й уся Європа. Християнський світогляд українця відтворює етнічно самобутній релігійний характер філософії Г. Сковороди, котрий закликав до виховання та розуміння ідеального в людині, до можливості відчутти серцем Всемогутнього Бога в кожній хвилині свого життя [Там само]. Це стало однією з найважливіших ментальних характеристик українця, який, живучи сотні років під чужим ярмом, усе ж зумів зберегти свою неповторну духовну культуру та її ментальне серце - українінську душу. Зразком природного поєднання церкви та освіти стала просвітницька діяльність діячів Української Греко-Католицької Церкви, що виникла на гребені національно-культурного піднесення кінця XVI першої половини XVII століття у найбільш драматичних ситуаціях в історії України зробилася головним заборолом української народності. Духовенство Української Греко-Католицької церкви впродовж століть відіграло важливу роль у розвитку науки, освіти, культури, мало істотний вплив на всі ділянки життя суспільства. Греко-католицькі священники завжди поєднували вірність Христовій церкві з відданістю поневоленому рідному народові. Подвижницька діяльність духовенства сприяла піднесенню національної свідомості й утвердженню моральності на християнських засадах.

Роль та значення Української Греко-Католицької церкви у забезпеченні самобутності народу і національному відродженні підкреслив історик Дмитро Дорошенко. Він писав: «Однаке плани тих політиків, які думали, що церковна унія з Римом послужить легшим засобом для скоршої латинізації й асиміляції українського населення, не справдилися. Прийнявши унію галичани вперто

держалися свого східного обряду й не давали себе латинізувати. Під проводом ряду енергійних єпископів Греко-Католицька Церква в Галичині зорганізувалися й склала зовсім окрему цілість, відмінну як від східного православ'я, так і від римського католицизму. Піднесено культурний рівень нижчого духовенства, заведено так звані візитації парафій особливо призначеними духовними особами. Василіанський Чин узяв у свої руки опіку над шкільництвом і просвітою послуговуючись у своїх виданнях народною мовою. Населення Галичини протягом двох-трьох поколінь звикло до унії й почало дивитися на неї, як на свою національну церкву, як на забрало своєї народності” [Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів., 1991].

Щоб зрозуміти значення в історії України священників Греко-Католицької Церкви слід ще раз розглянути це питання на тлі історичного та політичного життя українців Галичини. На кінець XVII ст. українське населення, що переважало у Східній Галичині, складалося в основному з кріпосних селян та духовенства УГКЦ. Серед загальної неписьменності селянського населення тільки незначна частина вміла читати церковні книги. Духовенство здобувало освіту в монастирських школах, а шляхетські діти виховувались переважно в єзуїтських колегіях.

Реформаторська політика Марії Терези та Йосифа II змінила дещо в суспільних відносинах. Маючи на меті зміцнення централізованої Австрійської держави, віденський уряд ліквідував багато привілеїв шляхти. Серед українського населення потрібно було створити сприятливі умови для консолідації через розвиток культурно-національних установ. Єдиною установою того часу, яка могла виконувати таке завдання була Греко-Католицька Церква. Для виконання цієї функції потрібні були належно підготовлені кадри духовенства. В 1774 р. Марія Тереза заснувала у Відні при церкві св. Варвари духовну семінарію для священників греко-католицького обряду. В 1783 р. Йосиф II заснував греко-католицьку семінарію у Львові. [Грицак Я.Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації. XIX-XX ст. – К., 1996].

Важливим кроком на зміцнення Греко-Католицької Церкви в Галичині було відновлення в 1808 р. заходами греко-католицьких єпископів і церковних діячів Галицької митрополії у Львові. Так на початку XIX ст. серед нового уніатського духовенства з'являються особистості, які думають не тільки про інтереси своєї Церкви, а й про інтереси народні, національні, заходяться коло піднесення народної освіти і добробуту, коло розвою національної культури. Поштовх національному рухові дають пекучі питання життя народу. Приводом до виступів з українського боку на захист національних прав та інтересів стала поява проекту запровадження викладання польською мовою в народних школах, витіснення з них української мови. Першими виступили митрополит М.Левицький та перемишльський канонік І.Могильницький. Перед урядом вони поставили вимоги щодо запровадження викладання в народних школах українською мовою. Іван Могильницький підготував записки на захист повноправності української мови у творі “Відомість о руськім язичі”. Це

перший науковий трактат на захист української мови. Заходами Івана Могильницького та його сподвижників були створені в Перемишлі дві українські культурно-освітні установи - Дяковчительський інститут та Товариство галицьких священиків греко-католицького обряду [Кудрик Б. Огляд історії української церковної музики. – Львів, 1937]

Брак коштів на заснування сільських шкіл та нестача кваліфікованих вчителів – основні причини, що гальмували розвиток народного шкільництва. Прагнучи зарадити цьому, перемишльська консисторія в 1805 р. заснувала інститут, де отримували початкову освіту та кваліфікацію дяка селянські діти та сини священиків. З такого середовища вийшли студенти богослов'я Львівського університету Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький – творці “Руської трійці”. Стараннями діячів “Руської трійці” було видано літературний альманах “Русалка Дністровая”, котрий пробуджував національну свідомість українського населення. В 1848 році з'явився перший друкований часопис “Зоря Галицька” - перша українська тижнева газета-орган Головної Руської Ради, першої політичної організації галицьких українців, членами і провідниками якої здебільшого були священики. “Письмо повременное для справ народн-політичних, церковних, словесності і сільського господарства галицько-руського і буковинсько-руського народа” – став провідним часописом українців Австрії [Маланюк Є. Нариси історії нашої культури. – К., 1992].

Із середовища греко-католицьких священиків вийшла ціла плеяда галицьких композиторів, котрі створили рідкісні зразки духовної музики. М.Вербицький, І.Снігурський, І.Лаврівський написали чимало власних композицій Служби Божої в цілому та окремих богослужбових співів, а також велику кількість творів світської музики. Окрім того, сільський священик Михайло Вербицький написав статті “Про спів музичний” та “Про твори музичні, церковні й світські на нашій Русі”, де сміливо ставить питання про необхідність організації систематичної професійної освіти для українських музикантів. На його думку, без цього неможливим є розвиток національного мистецтва. Музикознавці вважають М.Вербицького зачинателем національної професійної музики в Галичині .

Молоде покоління галицьких композиторів в кін. XIX – на поч. XX ст., які вийшли зі стін духовної семінарії, представляють Анатоль Вахнянин, Порфирій Бажанський, Віктор Матюк, Остап Нижанківський, Осип Кишакевич. Окрім музики до Служби Божої, ці композитори звернулися до нового жанру духовної музики - церковно-популярної народної пісні, з якої подалі викристалізувався новий тип народної творчості, якою є василіанська пісня. У живій, яскравій мові текстів відобразилася душа галицького люду, їх мрії та бажання. Але що найважливіше - в цих творах сміливо і гордо звучить національна ідея українців: “Боже, нам єдність подай!”

Потужним чинником у просвітницькій діяльності Української Греко-Католицької Церкви на початку XX століття були монаші чини. В цей період у Галицькій церковній провінції діяли такі монаші згромадження: чоловічі — Чин Святого Василя Великого (ЧСВВ), Чин Святого Теодора Студита та Чин

Пресвятого Ізбавителя (отці редемптористи); жіночі — Чин Святого Василя Великого (василіанки), Службниці Пресвятої Діви Марії, Чин Святого Вікенія а Паольо. Крім того, існували ще й такі жіночі конгрегації, як св. Теодора Студита, св. Йосипа, св. Йосафата, Мироносиці .

Найстарішим і найвпливовішим монашим орденом Української Греко-Католицької Церкви був Чин Святого Василя Великого. Він відіграв важливу роль у процесі національного відродження в Галичині. Найбільшою його заслугою була організація середнього шкільництва не тільки на українських землях, а й на території Білорусії. Колегії та ліцеї засновані ним у Бучачі, Тереховлі, Збаражі, Володимирі-Волинському, Шаргороді, Умані та інших містах витримували конкуренцію з польськими єзуїтськими колегіями. На початку ХХ століття почали відроджуватися монастирі у Жовкві, Львові, Гожові, Крехові, Добромилі, Лаврові. Основним завданням згромадження була місійна та видавнича діяльність [Патрило Ю. Нарис історії Галицької провінції // Записки ЧСВВ. – Рим, 1982. – Т. ХІ]. Так, Жовківська друкарня при монастирі василіан стала одним з найбільших центрів поширення українського друкованого слова. До 1936 р. з цього видавництва вийшло 495 примірників друкованої продукції. У Жовківському монастирі було утворено “Дім письменників”, який був ініціатором видавництва таких серій: 1. Бібліотека релігійної освіти. 2. Бібліотека релігійної драми. 3. Католицькі читання. 4. Українська книжка.

З 1924 р. жовківські василіани видавали науковий журнал “Записки Чину Святого Василя Великого”, що згуртував навколо себе найвизначніших українських науковців. Жіночий монаший Чин Василя Великого займався веденням жіночих шкіл, інтернатів та сирітських захистів. Практично всі українські жіночі середньоосвітні заклади в Галичині (гімназії, вчительські семінарії, фахові школи) були під управлінням сестер василіанок. Ці школи не були конфесійно обмеженими, їх відвідували учениці латинського обряду і навіть дівчата єврейської національності, що свідчить про високий авторитет. Якщо розглянути навчальну програму фохової школи при Львівському монастирі сестер василіанок, то можна визнати той високий рівень освіти, який надавав цей заклад. Поруч з такими гуманітарними предметами, як релігія, українська та польська мови, тут викладались: наука про господарство, бухгалтерія, економічна географія, геометрія, дизайн, рисунок, товарознавство та ін., а також і практичні предмети: крій, шиття, домашнє господарство. Після трьох років навчання випускниці складали державний іспит, що давало їм право відкривати власні майстерні або викладати в промислових школах.

Високим зразком поєднання християнських та національних цінностей в Україні стала творчість Тараса Шевченка. Його слово закликало оберігати те найкраще, що сформувала в українському народі християнська традиція. Геніальний Кобзар заповідав з вірою в Бога любити Україну, боротися за її волю. Зокрема, у поемі «Кавказ» він наголошував: «Борітеся - поборете / Вам Бог помагає! / За вас правда, / За вас слава, і воля святая». Синтез релігійного і національного для майбутніх поколінь звучить також у смислоформах: «І

мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні моє дружнє посланіє»; «У своїй хаті своя правда, і сила, і воля...» та ін.

Шевченкові ідеали, зверненні до утвердження того кращого, що характери-зувало український народ, підтримали і доповнили Іван Франко, Леся Українка, Михайло Грушевський, митрополити Іларіон (Огієнко) та Андрей Шептицький, учені-педагоги Костянтин Ушинський, Софія Русова, Григорій Ващенко, а пізніше - Олександр Кульчицький, Арсен Річинський, Дмитро Чижевський, Володимир Янів, Ярослав Ярема та інші. Всі вони вважали, що національне виховання у поєднанні з високою духовністю особистості є основою існування української нації. У новітній час укажемо на оновлення цієї тематики такими українськими науковцями, як Петро Кононенко, Анатолій Колодний, Володимир Роменець, Іван Старовойт, Людмила Филипович, Анатолій Фурман, Петро Яроцький, котрі, досліджуючи феномен духовної культури українства, пропонують якісно змінити існуючу модель національного буття, у тому числі й модель національної освіти.

У 1998 році проф. Фурманом А.В. запропонована соціокультурна доктрина національної освіти України, яка утверджує вітакультурну основу освітнього процесу в державі, що спрямована на творення «нової людини - громадянина України» [Фурман А.В. Соціально-культурна доктрина національної освіти // Освіта. – 1998. – 11-18 березня]. Автор достатньо чітко окреслив стратегічну і тактичну мету: «Будівництво нової державності в Україні варто розпочати... із плекання української ментальності скрізь і всюди, за принципом «тут і тепер»» [Фурман А.В. Психокультура української ментальності. – Тернопіль, 2011]. Фактично ця доктрина мала б стати системним програмним утвердженням ментальності українського народу. «Має місце нагальна потреба не тільки зануритися у ментальний світ нації, етносу, соціальних груп та індивідів за допомогою всіх можливих наукових засобів, а ще й, розумово осягнувши артезіанські глибини своєї ментальності і визначивши на цій основі координати власного духовного розвитку серед інших народів світу», здійснити максимально правдиву рефлексію того, хто ми є насправді у своїх здобутках і прорахунках, сильних сторонах і слабких. Тоді «може зійти Божа зоря народження оновленого українського менталітету як дороговказ до свободи Волі і духу, до громадянського розвою Суспільства і безсмертя Нації» [Фурман А.В. Психокультура української ментальності. – Тернопіль, 2011].

Безперечно, саме можливість поєднання загальнолюдських цінностей та національних на основі наявних етнічних традицій є запорукою становлення та подальшого розвитку сучасної української держави. І це - процес не одного року чи десятиліття. Ще в дитинстві у форматах сімейної атмосфери і родинного клімату повинно закладатися самоусвідомлення етнічного та духовного коріння дітей і юні. Тільки в такий спосіб плекається любов до рідної землі, формується християнська віра та ціннісне ставлення до Батьківщини. Рідна мова й рідна пісня приносять юній особистості усвідомлення себе як частини нації, уможлиблюють причетності до її історії, ментального коріння і водночас до

багатопроблемного сьогодення та психодуховних горизонтів її самовдосконалення. Далі - виняткова роль школи (середньої та вищої) у плеканні національної свідомості та самосвідомості української молоді, де практичному патріотизму належить провідне місце. У будь-якому разі, для того щоб в етнонаціональному розвитку рухатися в правильному напрямку потрібно чітко визначити світоглядні та ідеологічні пріоритети якнайповнішого розвою позитивного потенціалу сучасного українства.

Анотації

В публікації **О.Рудакевич «Релігійний чинник у ментально зорієнтованому українському освітньому просторі»** досліджується таке історичне явище, як українська ментальна духовність, яка впродовж тисячоліть бездержавного існування стала основою самозбереження та самоствердження українців. Особливо важливим у системі ментальних координат є глибоке засвоєння та впровадження в освітянську практику християнських ідеалів, що ефективні за умови, якщо християнська та національна ідентичності особистості не суперечать одна одній.

В публикакци **О.Рудакевич «Религиозный фактор в ментально сориентированном украинском просветительном пространстве»** исследуется такое историческое явление как украинская ментальная духовность, на протяжении тысячелетнего безгосударственного существования ставшая основой самосохранения и самоутверждения украинцев. Особенно важным в системе ментальных координат является усвоение и внедрение в просветительную практику христианских идеалов, эффективных при условии, если христианская и национальная идентичности личности не противоречат одна другой.

П. Ямчук (Одеса)

УКРАЇНСЬКА ХРИСТІЯНСЬКО-КОНСЕРВАТИВНА ТРАДИЦІЯ: ВІДПОВІДІ ВІТЧИЗНЯНИХ МИСЛИТЕЛІВ МИНУШИНИ НА ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

В українській реальності ХХІ ст. *пошук домінант духовно-національної ідентичності посідає одне з чільних місць*. Діалог між католицизмом, що його репрезентує духовний феномен Ватикану, й Україною – однією з країн не лише греко-католицької, а й православної традиції, що має виразну національно-культурну специфіку, є, на наш погляд, тією семіосферою, де слід шукати відповіді на багато викликів сьогодення й майбутнього. Але такі відповіді знайти вельми складно, якщо, *sine era et studio*, не проаналізувати ключові тенденції розвитку саме українського православ'я, дослідивши його, не озираючись на стереотипи ототожнення українського духовного мислення й буття із імперсько-одержавленою